

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Однією з важливих характеристик розвитку всього світового співтовариства є демократизація соціально-політичних систем у різних країнах. У її основі знаходяться численні процеси якісних трансформацій, пов'язаних з переходом від недемократичних політичних режимів до демократичних. Звичайно, проблеми трансформацій знаходяться у центрі уваги різноманітних дослідників. Неоднозначність цих подій зумовлює існування великої кількості теорій. Найбільш загально визнана і майже класична серед них сформульована у праці американського політолога С. Хантінгтона "Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття". Вчений стверджує, що загально-світовий процес демократизації складається з трьох хвиль. Перша (1820–1926) характеризувалась розповсюдженням принципів та інститутів демократії в їх сучасному розумінні насамперед у країнах Північної Америки і Західної Європи. Друга хвиля (1942–1962) була зумовлена перемогою над фашизмом, крахом колоніальної системи і поширенням засад демократії у країнах, що звільнились від колоніального гніту. Третя хвиля розпочалась у 1975 р. і триває по нинішній час. Вона пов'язана з крахом тоталітарних і авторитарних режимів у країнах різних регіонів світу: Західна, Південна, Центральна, Східна Європа, Латинська Америка, Азія, країни колишнього Радянського Союзу.

Кожна із цих хвиль мала свої особливості, породжувалася специфічними, властивими саме для цього періоду чинниками. Але саме третя хвиля дозволила узагальнити всі аспекти демократичних переходів і сформувати цілісну концепцію демократичної трансформації. Її відрізняє те, що вона має майже глобальний характер. Сучасні демократії виникли не у результаті військових поразок недемократичних режимів. І зрештою становлення демократії відбувається у більш сприятливому міжнародному контексті. Демократичні трансформації у різних країнах, незважаючи на відмінність причин, що їх обумовили, здійснювались майже синхронно [1, с. 7]. Крім того, певний

вплив на демократичні зміни мали особливості економічного розвитку країн і зростання рівня освіти. Це дає підстави відзначити спільні закономірності у названих трансформаціях, а також зробити висновок про те, що вони складають єдиний загальносвітовий процес демократизації.

Аналізуючи цей процес, слід враховувати, що демократична трансформація передбачає зміну не лише форм правління, а також і відповідних політичних систем. Тобто демократичну трансформацію доцільно розглядати, насамперед, як системну. "Кожна система має історичний характер. Це означає, що вона виникла в певний момент часу в результаті процесів, що підлягають аналізу; що вона розвивалась протягом часу і завершилась внаслідок вичерпання способів стримування її внутрішніх суперечностей" [2, с. 170–171]. Оскільки демократична трансформація є складним системним явищем, то її дослідження має спиратись на певні методичні принципи. Процес зародження демократії не є одноманітним у часовому і територіальному вимірах. На нього впливають найрізноманітніші чинники. Емпіричні дані, покладені в основу теорії генезису демократії, мають охоплювати період з моменту, що передував початку процесу, і до моменту його остаточного завершення. Теоретичні висновки слід робити на основі кількох емпіричних прикладів, які мають бути використані при аналізі інших країн [3, с. 5–6].

Системний аналіз демократичного переходу передбачає з'ясування його основних етапів. Це дасть змогу більш ґрунтовно відзначити якісні рівні його розвитку. Серед учених є різні підходи з приводу цього питання. Один із засновників трансформаційного напрямку у політичній науці Д. Растроу запропонував таку модель. Попередньою умовою подальшого успішного становлення демократії, на його думку, має бути національна єдність. Вона означає, що більшість громадян не повинна мати сумнівів чи робити навіть застереження стосовно своєї належності до певного політичного співтовариства. Національна єдність усвідомлюється як щось, само собою зрозуміле [3, с. 7–8]. Растроу виділив такі фази трансформаційних змін. Підготовча фаза характеризується поляризацією суспільно-політичних сил, які борються за владу, а також загостренням конфлікту між правлячою й опозиційною силами. На етапі прийняття рішень досягається згода між ними щодо демократичних правил політичної гри та здійснюється їх закріплення на

правовому рівні. Фаза звикання зумовлюється остаточним закріпленням демократичних інститутів і процедур у політичному житті даного співтовариства, коли демократичні процеси стають незворотними. Демократизація має бути природним процесом і поєднувати як консенсус, так і конкурентну боротьбу [3].

Інший дослідник А. Пшеворський виділив два етапи переходу: лібералізацію і демократизацію. Лібералізація характеризується виникненням окремих суперечностей і визріванням розколу в авторитарному правлячому таборі. В ньому складаються прихильники твердої лінії і пом'якшення режиму. У суспільстві поширюється плюралізм, зростає рівень свободи. Формуються незалежні громадські організації, інші інститути громадянського суспільства. Створюються всі умови для обмеженого входження опозиції до влади. На етапі демократизації відбувається інституційне закріплення принципів і норм демократії. Всі сторони попереднього конфлікту погоджуються на демократичні правила гри. У результаті вільних виборів до влади може прийти вчорашня опозиція. Таким чином, усі політичні сили отримують можливість цілком легітимно здобути владу [4]. Деякі вчені додають стадію ресоціалізації, яка передбачає оволодіння громадянами нових норм та цінностей та їх органічне вродання у демократичну політичну систему.

Зрозуміло, що у різних країнах цей процес відбувається неоднаково. Його етапи наповнюються різним змістом. Тому важливо чіткіше окреслити якісні показники демократичного переходу. Найбільш важливими серед них є структурний і процедурний чинники. До структурного належать держава, інші політичні інститути, соціально-економічні і культурно-ціннісні передумови демократії. Структурні аспекти визначаються також впливом рівня економічного розвитку країни, поширенням культурних норм і цінностей, які передбачають суспільне визнання демократичних принципів, довіру до демократичних інститутів [1, с. 14]. У цьому контексті досить цікавим є зв'язок між рівнем достатку людей і розвитком демократії. "Від демократії можна сподіватися тривалості існування у середньому протягом близько 8,5 років у країні із щорічним доходом на душу населення нижче 1000 доларів, 16 років – у країні з доходом між 1000 і 2000 доларів, 33 роки – між 2000 і 4000 доларів та 100 років – при доході між 4000 і 6000 доларів" [5, с. 216–217].

Процедурні чинники виявляють вплив суб'єктивних рішень і дій політиків на інтенсивність процесів демократизації. Більш ґрунтовне дослідження демократичної трансформації можливе у разі синтезування структурного і процедурного підходів. Політичні рішення приймаються у конкретних умовах. Політичні дії "причинно зумовлюються культурними традиціями і широким суспільно-економічним контекстом" [1, с. 19]. Поєднання цих підходів дає можливість врахувати вплив багатьох складових політичного процесу: зовнішнє міжнародне середовище, державу та інші політичні інститути, рівень економічного розвитку, структуру даного суспільства, культурні та інші ціннісні чинники, особистісні психологічні властивості політиків. Такий синтез сприяє формування багатомірних моделей трансформаційних процесів.

Демократична трансформація є досить складним і багатоаспектним механізмом. Його найбільш бажаним підсумком є формування консолідованої демократії. За її умов "вдається забезпечити згоду основних політичних сил природним шляхом, без насилля і примусу. Для досягнення згоди демократія має створити таку систему соціальних інститутів, які відкривають перед усіма політичними силами перспективи рівного і справедливого змагання за переваги виборців; вона повинна бути ефективною і дійовою у плані перетворення рішень у життя" [4, с. 12]. Консолідована, тобто стабільна демократія має такі складові. На рівні поведінки жоден суб'єкт політики не прагне ліквідувати демократичний режим і не сприяє насильству чи іноземному втручання у внутрішні справи країни. З точки зору ціннісних орієнтацій більшість громадян переконана, що навіть в умовах суворих криз найбільш дійовими засобами розв'язання проблемних ситуацій є демократичні процедури. У конституційному розумінні консолідована демократія означає усвідомлення громадянами факту, що політичні конфлікти вирішуються згідно встановлених правових норм. "З консолідацією демократія стає встановленою та глибоко закоріненою у соціальному, інституційному та навіть психологічному житті, а також у політичних розрахунках задля досягнення успіху" [6, с. 196]. Отже, консолідована демократія характеризується наявністю стабільних норм, процедур функціонування політичних інститутів. Усім політичним силам забезпечується вільна конкуренція у боротьбі за владу. Звичайно, демократична трансформація не обов'язково матиме лінійний характер і одно-

значно завершиться побудовою стабільної демократії. Для запобігання можливим відхиленням потрібне органічне інтегрування цінностей і принципів демократії у політичне життя. А демократичні переконання та орієнтації мають стати невід'ємними складовими політичної свідомості громадян.

Література

1. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Полис. – 1998. – №2.
2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: социология XXI века. – М., 2003.
3. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – №5.
4. Пшеворски А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М., 2000.
5. Пшеворський А., Альварес М., Чейбуб Х., Лімонжі Ф. Що робить демократії життєздатними // У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи. – К., 2003.
6. Лінц Х., Степан А. На шляху до консолідованих демократій // У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи. – К., 2003.